

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Филология факультеті
Қазақ тілі білімі кафедрасы
Мамаева Гүлнар Бейсенқызы
Филология ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Пән атауы: “Қазақ тілінің терминологиясы”

Астана, 2022

4-дәріс тақырыбы: Авторлы терминдер

Қарастырылатын мәселелер:

- 1. Эпонимдердің зерттелуі**
  - 2. Авторлы терминдер**
-

Эпоним (грек. есім беруші) дегеніміз – жалқы есімдердің жалқы есімге айналуы. Бастапқыда бұл жалқы есімдер белгілі бір ортада ғана белгілі болып, қолданысқа ие болса, кейін әлемге таралып, жалпыхалықтық сипатқа ие болады.

XX ғасырдың 60-80 жж. лексикалық бірлік (LE) «эпоним» әр түрлі тілдерде арнайы мақсатта, соның ішінде лингвистикалық термин ретінде пайда болды.

Эпонимдердің өзекті мәселелеріне байланысты көптеген ғалымдар лингвистер және де өзге ғылым салаларының өкілдері өздерінің жұмыстарын арнаған:

В. Подольскаяның **«Словарь русской ономастической терминологии»** еңбегінде: "эпоним - атақты тұлға, оның есімі кез келген басқа онимді құруға қызмет етеді" деген анықтама келтіреді.

Н.В. Новинскаяның **«Эпонимические названия в составе современной русской терминологии»** еңбегінде эпонимдерді: «аттары терминдерді жасау үшін қолданылатын тұлғалар» деп атайды.

В.М. Лейчик: "эпоним – бұл құрылым элементтері жеке атаулар болып алатын терминдер немесе тиісті нысандардың, құбылыстардың, бірліктердің авторларын білдіретінғылым мен мәдениеттің белгілі қайраткерлерінің құрметіне берілетін атаулар (сенім терминдері)" деп, эпонимнің мағынасын нақтылай түседі.

А.В. Суперанская эпонимдердің үш айырымдық сипатын бөліп көрсетеді:

**Жеке тұлғаның аты
жеке нысанға
беріледі;**

**Аталатын нысанды
анық анықтайды
және шектейді;**

**Тікелей ұғыммен
байланысты емес.**

Эпонимдерді түрлі термин жүйелерге енгізуді ретке келтіру үшін ғалымдар кейбір жалпы шарттарды анықтауды ұсынады, оларды сақтау негізделген номинацияларды қабылдауға ықпал етеді.

Мұндай жағдайлардың қатарына төмендегілер жатады:

- ✓ аты терминге берілетін тұлғаның жеке еңбегін дүниежүзілік және даусыз мойындау;
  - ✓ белгілі тұлғаның еңбектерінің атау затымен тікелей авторлығы немесе жақын байланысы;
  - ✓ автордың атын беруді ұсынатын заттың даусыздығы мен маңыздылығы;
  - ✓ терминді енгізу туралы ұсыныстың басымдылығы;
  - ✓ көзге бағдарлаушы немесе жағымсыз ассоциацияның болмауы.
-

Эпоним терминдері зерттеу терминдерді және номенклатуралық бірліктерді қалыптастырудың әлеуетті көзі ретінде өз аттарын бағалауға мүмкіндік береді. Адам аттары терминологияны байытуға ықпал етеді, өйткені оны толықтырудың өнімді және белсенді қолданылатын көздерінің бірі.

Эпонимдердің қолданысы

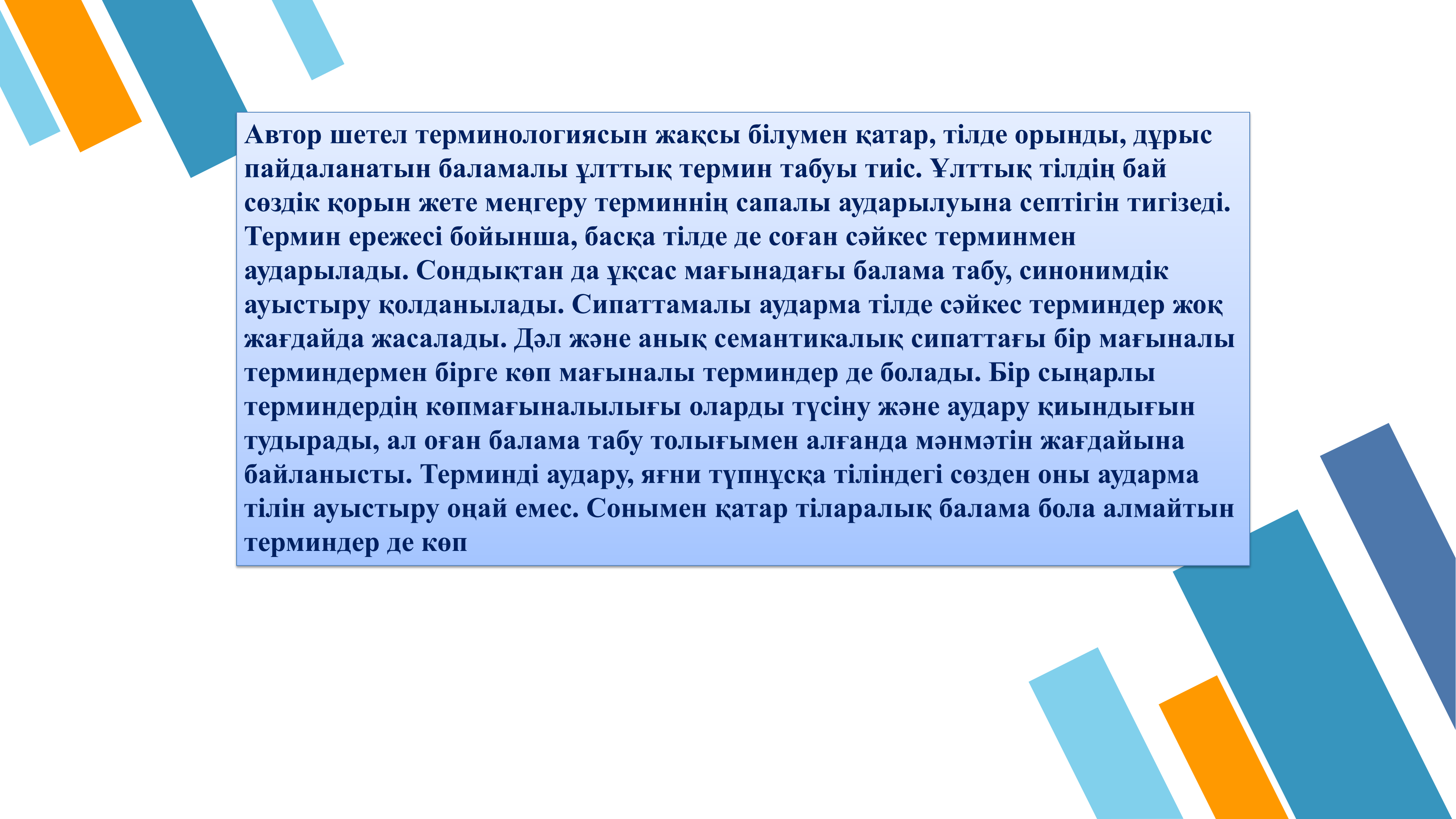
Медицина саласы	Айерс синдромы (аргентиналық Айерс Абель дәрігері сипаттаған), Миллер-Уайт-Лев синдромы (американдық педиатрлар Роберт Варвик Миллер, Гарви Уайт және патолог Морзи Лев сипаттаған), Брета синдромы (француз дәрігері Дж. Брет сипаттаған), Тауссиг-Снеллен-Альберс синдромы (американдық педиатр Б. Тауссиг пен голланд кардиологтары Герман Адрианус Снеллен мен Фридрих Герман Альберс сипаттаған), Ленегр синдромы (француз кардиологы Джен Ленегр сипаттаған) және т.б.;
Ақпараттық технология саласы	Dell (Майкл Делл), HP (Уильям Хьюлетт пен Дэвид Паккард)
Киноиндустрия саласы	The Walt Disney Company (Уолтер мен Рой Дисней), Оскар (Оскар Пирс)
Қазақ әдебиеті	Ықыластың күйі, Қорқыттың көрі, Шұғаның белгісі, Абайдың қарасөздері
Қазақстан тарихы	Ноғай ордасы (Ноғай батырға байланысты), Әбілқайыр хандығы, Шайбани әулеті, Қатаған қырғыны, Қалмақ қырылған, Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы, Гурьев бекінісі , Хрущев жылымығы

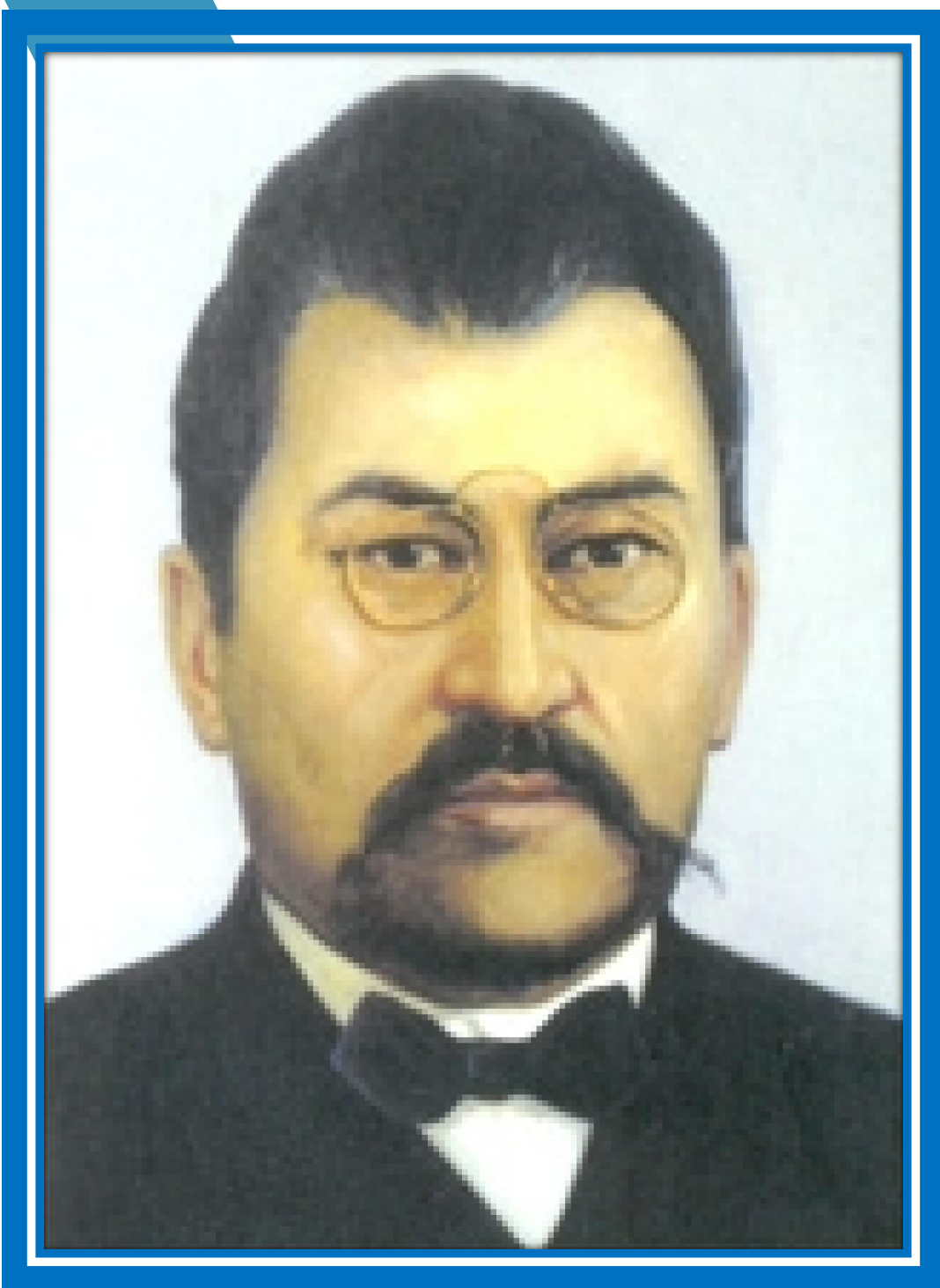

Авторлық терминдер

- Термин сөздерге балама табу үлкен біліктілікті талап етеді. Себебі заттарды белгілеуге және ұғымдарды дәл жеткізуге қолданылатын немесе басқа тілден енген сөздер негізінен ақпаратты барынша дәл және нақты жеткізудегі тілдегі ізденіс нәтижесі болатындығына еш күмән тудырмайды
-

Автор шетел терминологиясын жақсы білумен қатар, тілде орынды, дұрыс пайдаланатын баламалы ұлттық термин табуы тиіс. Ұлттық тілдің бай сөздік қорын жете меңгеру терминнің сапалы аударылуына септігін тигізеді. Термин ережесі бойынша, басқа тілде де соған сәйкес терминмен аударылады. Сондықтан да ұқсас мағынадағы балама табу, синонимдік ауыстыру қолданылады. Сипаттамалы аударма тілде сәйкес терминдер жоқ жағдайда жасалады. Дәл және анық семантикалық сипаттағы бір мағыналы терминдермен бірге көп мағыналы терминдер де болады. Бір сыңарлы терминдердің көпмағыналылығы оларды түсіну және аудару қиындығын тудырады, ал оған балама табу толығымен алғанда мәнмәтін жағдайына байланысты. Терминді аудару, яғни түпнұсқа тіліндегі сөзден оны аударма тілін ауыстыру оңай емес. Сонымен қатар тіларалық балама бола алмайтын терминдер де көп

А. Байтұрсынұлы бір топ терминдерді ғана емес, бүкіл бір ғылым саласындағы арнаулы ұғымдардың атаулар жиынтығын, дәлірек айтқанда, терминдер жүйесін жасады. Ғылымның дамуына орай ұғымдар жүйесінің ұлғайып отыруы табиғи құбылыс. Ахмет Байтұрсынұлы қалыптастырған авторлық терминдер жүйесі де қазақ тіл білімі дамыған сайын жаңа элементтермен толыға түсуде.

А.Байтұрсынұлы. «Тіл құрал». Орынбор, 1914, 1915...	С.Қожанұлы. «Есеп тану құралы». Ташкент, 1924.	Ж.Күдерин. «Өсімдіктану». Москва, 1927.	Е.Омарұлы. «Пішіндеме» (геометрия). Кызылорда, 1928.
Сызықша, есімше, көсемше	Жақша	Сабақша, тұқымша, қайықша, тостағанша т.б.	Текше, тікше, қиықша
Сұраулық, етістік, жалғаулық, есімдік	Құралғыштық, барабарлық, бөлінгіштік	Тұқымдық, аналық, аталық құрылымдастық, ұқсастық	Өлшемдік, құрлымдастық, ұқсастық
Бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш т. б.	Өлшеуіш	Қаптауыш	Өлшеуіш
Оралым	Айырым, алым, бөлім	Бітім	

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Подольская Н.В. Словарь ономастической терминологии. М.: Наука, 1978. 200 с.
2. Новинская Н.В. Эпонимические названия в составе современной русской терминологии: автореф. дис: 10.01.01. АН СССР Инс-т рус. яз., 1989. 19. 2249
3. Лейчик В.М. Обсуждение проблем эпонимии в современной науки // Ассоциация лингвистов-экспертов Юга России.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. 367 с.
5. Қарабаева Х.Ә. Адам аттарының терминденуі, ҚазҰУ хабаршысы, 2016.

НАЗАРЛАРЫҢЫЗҒА РАҚМЕТ!